

Didactica magna este arta universală de a învăța pe toți totul.

Comenius

RETROSPECTIVE PEDAGOGICE

Otilia DANDARA

Comenius – părintele pedagogiei moderne

emigrează la Lešno (Polonia), unde își continuă activitatea care îi aduce renume european. Este invitat pentru a dirija reforma școlii în Anglia, Suedia, Ungaria, Olanda.

Ultimii ani de viață îi petrece la Amsterdam, publicând și reeditând multe dintre lucrările sale, printre care și *Didactica magna*, cunoscută în manuscris din anii 30 ai sec. XVII.

Dimensiunea personalității comeniene a fost asigurată de fuziunea dintre concepțiile și abilitățile educaționale, fenomen mai rar întâlnit în evoluția științei pedagogice. Datorită realizărilor sale din domeniul învățământului, Comenius reușește să se bucure de aprecierea contemporanilor, fiind recunoscut drept cel mai avizat să creeze o școală pentru societatea burgheză.

Comenius este considerat întemeietorul etapei clasice a pedagogiei ca știință a educației. Prin elaborarea unui sistem pedagogic complex și încercarea de a crea baza conceptuală a procesului educațional, pedagogul ceh orientează preocupările teoretice și activitatea practică din acest domeniu spre abordarea celor mai importante probleme în dezvoltarea personalității, asigurând succesul realizărilor ulterioare, logica și consecutivitatea procesului de cercetare/cunoaștere a teoriei și practicii educaționale. Fiind lipsit la acel moment de un suport al psihologiei, știință care urma să se afirme abia peste aproape două secole, Comenius intuiește unele aspecte ale dezvoltării personalității. El generează procesul de desprindere a pedagogiei din contextul filozofiei, punând bazele ei ca știință relativ autonomă cu obiectul său de studiu și o anumită sferă de pro-

Jan Amos Komensky este un nume notoriu în mediul celor preocupați de procesul educațional. Teoria sa despre dezvoltarea armonioasă a personalității este mai puțin cunoscută integral, situație determinată de diversitatea problemelor abordate și lipsa de acces la operele create de marele pedagog. Cercetarea conceptului de “formare” a lui Comenius și a realizărilor sale demonstrează veridicitatea teoriei elaborate cu referire la interdependența dintre proces și rezultat în contextul educației.

Comenius (1592-1670) s-a născut la Nivnița (Moravia), într-o familie de protestanți, care făcea parte din comunitatea “*Frații moravi*”. Rămânând de timpuriu orfan, merge la școală la vârsta de 10 ani și abia la 16 ani este înscris la școala latină (echivalentul actualului gimnaziu). Își continuă studiile la universitățile din Herborn și Heidelberg, la facultatea de teologie, luându-și doctoratul cu o disertație despre relația dintre artă și știință, lucrare scrisă sub influența operei lui Vives. Reîntors în Cehia, își începe activitatea didactică. În timpul războiului de 30 de ani, țara sa își pierde independența și, drept consecință, ia amploare procesul de prigonire a protestanților. Comenius

cupări, asigurându-și numele de *părinte al pedagogiei*.

Realizările marelui gânditor au fost determinate de contextul perioadei în care a activat. El a știut să valorifice experiența predecesorilor, mai ales cea a umaniștilor, care scot în evidență personalitatea umană, tinzând să-i asigure o dezvoltare la cota maximă sub aspect fizic și spiritual. Spre deosebire de pedagogia umanistă, prioritar elitaristă și individualistă, Comenius fondează o pedagogie a maselor, care oferă tuturor posibilitatea de a fi formați/instruiți. În această tendință a pedagogului ceh se conturează comanda socială, nevoia noii societăți burgheze de a crea o școală capabilă să “furnizeze” comunității un număr mare de tineri cărțurari pregătiți într-o perioadă strict delimitată. Realizarea acestui deziderat este asigurată prin renunțarea la prejudecățile vechii epoci. În acest sens, cerințele sociale coincid cu concepțiile lui Comenius care, prin intermediul școlii protestante unde s-a format, a cunoscut deja experiența unui învățământ pentru toți, fără discriminări de ordin social și de sex. Tendința de a realiza un astfel de învățământ, prin depășirea posibilităților limitate ale celui medieval, își găsește reper și în ideea organizării procesului instructiv-educativ în limba maternă, promovată de confesiunile protestante în opoziție cu latinismul catolic. Aspectul pozitiv al latinismului constă în caracterul deschis al învățământului european, libera circulație în mediul instruit a concepțiilor și realizărilor, dar concomitent acesta făcea imposibil accesul la știința de carte a maselor largi, împiedicând evoluția sistemelor naționale de instruire și educație.

Concepția pedagogică a lui Comenius este influențată și de ideile filozofice ale timpului. Pentru el întreaga existență, implicit ființa umană, sînt acte ale creației divine, ceea ce însă nu exclude, ci impune omului necesitatea de a cunoaște lumea obiectivă și, mai mult, a răspunde de ea. Prin această idee Comenius este aproape de concepția umanistului italian Pico della Mirandola, care consideră că omul poate fi propriul său modelator, degenerînd pînă la animal sau înălțîndu-se pînă la Dumnezeu. Aderarea la această viziune denotă marele optimism pedagogic al lui Comenius, convingerea în incontestabila forță a educației – formarea și autoformarea. În acest context este lansat gîndul că omul la naștere poate fi comparat cu o *tabula rasa* “pe care nu-i scris nimic, însă pe care se poate scrie totul. Așa precum un scriitor priceput poate să scrie pe o tablă ceea ce dorește sau un pictor să picteze, tot astfel cel ce posedă arta învățării poate imprima orice cu ușurință spiritului omenesc” (1, p. 27). Mai mult decît atît, concepția comeniană exprimă posibilitățile nelimitate ale devenirii umane: “O deosebire este însă numai într-aceea că pe tablă putem scrie numai pînă la marginea ei,

în spiritul omenesc putem scrie și modela tot mai departe și mai departe, fără să ajungem la un capăt, pentru că el nu cunoaște limite” (1, p. 27).

Convingerea lui Comenius în necesitatea *instruirii tuturor în toate domeniile* cunoașterii umane este marcată și de concepția filozofică *pansofia* – înțelepciune universală. La prima vedere, concepția lui Comenius ar fi aproape de enciclopedismul renescentist, dar în esență este mai fundamentală, deoarece presupune mult mai mult decît asimilarea unor date de ordin general din diverse domenii. Pansofia, după Comenius, este o reflectare în conștiința omului a tot ce există real, a lumii cu problemele și contradicțiile sale. Această idee poate fi considerată fundament al concepției pedagogice comeniene, punct de plecare în tratarea tuturor problemelor procesului educațional, dar mai cu seamă reflectarea esenței teoriei panarmoniei, armoniei universale, conform căreia totul în lume se află într-o interdependență, astfel încît elementele întregului exprimă caracteristicile fenomenului în general. Concepția este expusă în lucrarea *Didactica magna*, în care autorul prezintă arta universală de *a-i învăța pe toți totul*, punînd bazele unei noi orientări în domeniul educației și învățămîntului. Ideea înțelepciunii universale este oglindită și în lucrarea *Pampaedia*, în care educația este reprezentată ca un proces universal/complex de formare a personalității. Comenius ține să precizeze că instruirea tuturor oamenilor este nu numai necesară și accesibilă, ci și realizabilă datorită faptului că ei dispun de instrumente de cunoaștere: simțuri, rațiune și credință. Predispoziția spre cele trei dimensiuni de personalitate determină aprecierea procesului educațional drept unul complex, a cărui finalitate este ființa cultivată sub aspect fizic și spiritual. În baza acestei idei, pedagogul ceh reliefează trei laturi ale educației – intelectuală, morală și religioasă, iar buna dezvoltare fizică este considerată drept condiție a integrității ființei umane.

În baza *formării universale*, Comenius lansează ideea *școlii universale* – *tota vita schola est*, punînd în valoare și concepția educației permanente, a învățămîntului continuu. Acceptînd realizările predecesorilor, în particular ale lui Aristotel, cît și în baza propriei convingeri despre evoluția stadială a personalității, în lucrarea *Pampaedia* Comenius împarte viața omului în opt perioade, cărora le corespund opt “școli”:

- *schola geniturae* (școala prenatală);
- *schola infantia* (numită în alte lucrări școala maternă care cuprinde vîrsta de la naștere pînă la 6 ani);
- *schola pueritae* (a copilăriei, 6-12 ani);
- *schola adoelscentiae* (școala adolescenței sau școala latină, 12-18 ani);
- *schola virilitatis* (a maturității, fără delimitare de vîrstă);

- *schola senii* (a bătrâneții);
- *schola mortis* (școala pregătirii pentru moarte) care constă în împlinirea vieții, implicit a idealului educativ, pentru a fi demn de veșnicie (2, p. 6).

Procesul intens de devenire a personalității se realizează în primii 24 de ani de viață, perioadă în care discipolul va învăța în 4 școli:

- Prima copilărie – școala maternă
- A doua copilărie – școala elementară sau școala limbii materne
- Adolescența – gimnaziul sau școala latină
- Tineretea – academia și călătoriile (1, p. 193.)

Analizând structura sistemului de învățământ propus de Comenius, putem lesne constata asemănarea acestuia cu sistemele educaționale actuale, fapt ce ne determină să concluzionăm că sistemul comenian a servit drept prototip pentru crearea sistemului școlar din perioada modernă și contemporană. Mai mult ca atât, marele pedagog determină structura sistemului de învățământ drept o problemă prioritară a politicii educaționale, indicând ca: “școala maternă să fie în fiecare casă; școala limbii materne (elementară) – în fiecare comunitate, orașel sau sat; gimnaziul – în fiecare oraș; academia – în fiecare stat și în fiecare provincie mai mare” (1, p. 133).

Comenius stabilește o conexiune psihopedagogică între învățământ ca sistem și proces. “În școala maternă, menționează el, se vor exersa mai ales simțurile, spre a le deprinde ca să se îndrepte asupra obiectelor înconjurătoare și să le poată deosebi. În școala elementară se vor exersa simțurile interne, imaginația și memoria cu organele lor executoare – mîna și limba. În gimnaziu se vor exersa priceperea și judecata, iar academiile vor cultiva cu deosebire ceea ce revine voinței și anume facultățile care ne învață cum se poate menține armonia” (1, p. 133).

O astfel de abordare a procesului de învățământ necesită revizuirea problemei organizării actului didactic. Concepția nu putea fi realizată într-o instituție de tip vechi, în care recrutarea populației școlare avea un caracter haotic, accidental. Comenius cere ordine, logică și consecutivitate și în acest aspect al procesului educațional. El propune gruparea elevilor în clase, fenomen școlar neîntîlnit pînă atunci, punînd la baza constituirii comunității de învățământ criteriul de vîrstă: “Tot efectivul școlii trebuie împărțit în clase, care pe cît posibil vor fi separate spațial ca să nu se deranjeze reciproc” (1, p. 140).

Ideea pansofiei este reflectată și în tratarea problemelor manualului școlar. Deși cartea de învățătură a fost din momentul apariției scrisului un element integrant al procesului, istoria evoluției practicii și teoriei educaționale nu ne prezintă informații despre existența/respectarea unor principii de elaborare a lor

pînă în perioada comeniană. Marele pedagog subliniază necesitatea creării pentru fiecare clasă a unor cărți speciale, care să cuprindă întreaga programă, tot conținutul științific, moral și religios. Manualele școlii primare sînt create în baza principiului concentric, normă utilizată și în prezent: “Corespunzător numărului claselor sînt necesare 6 cărți, care se deosebesc unele de altele mai puțin prin conținut și mai mult prin formă. Căci toate cărțile vor trata despre tot. Dar cele de la început vor cuprinde ceea ce este mai general, mai cunoscut și mai ușor, în timp ce celelalte vor conduce intelectul spre ceea ce este mai special, mai necunoscut, mai greu sau să prezinte un mod nou de a trata același lucru spre a procura spiritului o plăcere nouă” (1, p. 140).

Actuale rămîn a fi și principiile privind prezentarea conținutului unui manual, criteriul de referință fiind copilul cu posibilitățile (capacitățile) lui de învățare: “Trebuie să avem grijă ca totul să fie acomodat spiritului copilului, care conform naturii sale înclină către tot ce-i plăcut, vesel și recreativ și se înspăimîntă ușor de tot ce este serios și aspru. Ca să-i învățăm pe copii ceea ce este serios și care mai tîrziu să le folosească, iar aceasta să se învețe ușor și plăcut, trebuie peste tot să unim utilul cu plăcutul, prin care spiritul este întotdeauna atras și se lasă condus unde dorim” (1, p. 140). Criteriul de evaluare a unui manual nu va fi volumul acestuia, ci utilitatea lui. După părerea lui Comenius, este bună acea carte de învățătură care prezintă materia concis, “dar din care tot ce urmează să se poată pricepe de la sine” (1, p. 92).

Comenius prevede și condițiile care vor asigura succesul procesului didactic. În primul rînd, se accentuează necesitatea organizării învățământului prin stabilirea unei structuri a anului de studii, problemă mai puțin abordată pînă atunci. În scopul respectării consecutivității în procesul de predare-învățare, Comenius propune și o structurare a lecției, determinînd trei etape/faze ale procesului didactic: demonstrarea, explicarea, aplicarea. Analizînd esența fiecărei etape, constatăm că această primă încercare de organizare a procesului de învățământ a constituit prototipul actualei structuri a lecției.

O influență vădită asupra concepției pedagogice a lui Comenius au avut-o teoria senzualistă (lumea exterioară este percepută prin intermediul organelor de simț) și teoria empiristă (cunoașterea se realizează prin experiență). Ca urmare a acestor teorii, este mult apreciată metoda intuitivă, din care deducem regula de aur “Totul pe cît e posibil să se prezinte simțurilor” (1, p.96). O dată cu utilitatea asimilării cunoștințelor, formarea deprinderilor de activitate, Comenius menționează și importanța exercițiului, care îl învață pe elev să aprecieze în

mod corespunzător propriile invenții, precum și cele străine. Deși Comenius îi atribuie metodei o semnificație mai largă, pretinzând că ar fi modalitatea prin care tinerii sînt conduși ani de zile pentru a fi instruiți, el se apropie foarte mult de esența conceptului, ale cărui accepții sînt utilizate astăzi.

Arta învățării științelor, artelor și limbilor, problemă tratată atît de profund de Comenius, generează, în fond, teoria procesului instructiv. Autorul însă apreciază această activitate complexă doar ca pe o condiție a constituirii moralității. În contextul concepției comeniene, educația intelectuală este subordonată celei morale. Școala și procesul instructiv vor realiza prevederile stipulate pînă acum pentru ca să devină “*ateliere ale umanității*” (1, p.108). Virtuțile fundamentale pe care trebuie să le întrunească o personalitate sînt: prudența, cumpătarea, tăria, dreptatea. Formarea acestora se asigură prin respectarea unor principii și condiții cum ar fi: evitarea contactului copilului cu persoanele ce au un comportament amoral; supunerea unei discipline severe, care trebuie să domnească în școală mai mult pentru morală. Modalitățile de formare/menținere a disciplinei sînt: “*exemplele bune, cuvîntul aspru, mustrarea publică, cuvintele blînde, afecțiunea sinceră și fără rezerve*” (1, p. 131). Pedepsa va fi aplicată, în special, nu pentru că elevul a greșit, dar pentru ca acesta să nu greșească în viitor. Cel mai bun îndrumător în realizarea acestei finalități, după părerea lui Comenius, este natura care oferă “*totdeauna lumină și căldură, adesea ploi și vînturi și rar fulgere și trăsnete*” (1, p. 131). Un aspect important este și tipul de disciplină, instituit într-o unitate de învățămînt. Comenius neagă tendința tradițională de menținere a unei discipline autoritare, pledînd pentru una conștientă.

Comenius poate fi considerat nu doar întemeietorul didacticii generale. *Informatorul școlii materne* constituie prima lucrare în care este abordat integral procesul educațional la vîrsta preșcolară. Această carte a servit drept suport teoretic nu doar educatorilor, ea fiind adresată și părinților, incluzînd conținutul, normele și modalitățile de creștere a copilului de la naștere pînă la 6 ani.

Ușa deschisă limbilor constituie prima lucrare metodică modernă în domeniul predării/învățării limbilor străine, în care este prezentată o modalitate netradițională pentru acele timpuri de studiere a limbii latine: prin utilizarea metodelor active, însușirea cuvintelor prin contactul direct cu lumea înconjurătoare, și nu prin tocire.

Cărțile menționate, precum și manualele de astronomie, fizică etc. au fost reeditate de nenumărate ori și folosite ca material didactic pînă la sfîrșitul secolului XIX.

Comenius reliefează noi dimensiuni ale educației, ridicînd-o pînă la rangul /nivelul de factor determinant în evoluția socială, mecanism capabil de transformări la scară mondială. Problemele umanității, după pedagogul ceh, pot fi rezolvate prin crearea unor organisme internaționale în domeniile învățămîntului, religiei și administrației publice. Colegiul lumii, organism internațional, propus spre constituire de Comenius în sec. XVII, urma să întrunească reprezentanți ai științei, care aveau drept scop să propage veritabilele descoperiri științifice, să patroneze editarea lucrărilor de valoare. Crearea judecătorei internaționale avea ca obiectiv aplanarea conflictelor între state, iar consistoria internațională, organizație religioasă, urma să se preocupe de puritatea doctrinei creștine.

Meritul lui Comenius în domeniul teoriei și practicii educaționale este enorm. Caracterul prospectiv al teoriei elaborate a asigurat fiabilitate concepției comeniene, astfel încît educatorii zilelor noastre determină cu ușurință actualitatea modului de tratare a diverselor aspecte ale procesului educațional. Comenius este cel care ridică teoria educațională la rangul de domeniu de cercetare, prin valorificarea cuvîntului *didaskhein* (a învăța – gr.) dă naștere termenului și conceptului *didactica*, care va defini sfera a cărei preocupare este educația, formarea personalității (pînă în a doua jumătate a sec. XIX, cînd un alt mare pedagog, J.F.Herbert, îl substituie cu termenul de *pedagogie*, didactica rămînînd o parte integrantă a acesteia).

Teoria comeniană nu poate fi încadrată în limitele categoriilor de timp și spațiu. Anii sînt un garant al tendinței autorului de a-i învăța pe toți totul.

REPERE BIBLIOGRAFICE:

1. Comenius, J.A., *Didactica magna*, București, Editura Didactica și Pedagogică, 1970.
2. Comenius, J.A., *Pampaedia*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1977.

